

Könyvszemle

Történet és kultúra

Vaskos kötet ez, lényegében egy teljes életművet, egy gazdag alkotópálya valamennyi szakaszának meghatározó darabjait összegyűjti. Első írását a harmincas évei elején járó, pályakezdő gondolkodó szerzi. Egy kidolgozandó kultúrfilozófia metafizikai alapelveit keresve a lélek és az abszolútum viszonyáról elmélkedik benne. A hegelianus szellemfilozófia és a kantianus értékfilozófia összeegyeztetésének lehetőségét latoló gondolatmenet optimista programot fogalmaz meg: ez a reménybeli kultúrfilozófia, ígéri, igenis képes lesz végigkövetni a szubjektív és az objektív szellem történeti kapcsolatait, föltárni a lélek és a mű dialektikáját. Utolsó írását az ötvenes éveiben járó, éppen végleg elhallgatni készülő bölcselő fogalmazza. Egy immár meg nem írható etika valamiféle tragikus prelúdiumát vázolja benne. Az európai ember mély egzisztenciális válságára reflektáló fejtegetés kétségbeesetten pesszimista képet rajzol: a transzcendenciától végképp elszakadt egzisztenciának, állítja, szükségképp a semmivel kell szembenéznie.

A nagyszabású – közel hétszáz, nagyalakú oldalnyi terjedelmű – gyűjtemény a két háború közötti korszak kiemelkedő filozófusa, Prohászka Lajos (1897–1963) írásait közli újra. A szellemtörténet korabeli irányának sajátos, a hegeli szellemfilozófiával szoros kapcsolatot tartó változatát kidolgozó Prohászka valóban a korszak bölcséletének legfontosabb alakjai közé tartozik. Pályája, kezdjük ezzel rövid is-

mertetésünket, tényleg a kötetnyitó esszé optimizmusától a kötetzáró vázlat pesszimizmusáig ívelő utat járja be. Élete: szolid tudósélet, előbb a gyors előrejutás számos apró sikerével, majd a politikai fordulat után a visszazorítotttság megannyi apró tragédiájával. Szerencsés ember, aki láthatóan a sors kegyeltje, s aki hamar megtalálja tehetsége kibontakoztatásának megfelelő közegét. Erdélyi származású, de már kisgyerekként a fővárosba kerül, a trianoni tragédia után nem kényszerül hát dönteni az ottmaradás vagy áttelepülés dilemmájában. A világháború idején nem teljesít katonai szolgálatot: nyugodtan folytatni tudja így egyetemi tanulmányait. Fiatalon megadatik számára a nyugati tapasztalatszerzés lehetősége: két félét is tölt Berlinben, megfordul Franciaországban, Angliában. Tanulmányait befejezve hamar megindul az akadémiai karrier útján: néhány évi könyvtárosi munkát követően gyorsan lépet előre az egyetemi ranglétrán, s még alig múlik el negyven, amikor az Akadémia levelező tagjává választják. Amilyen kiegyensúlyozott az útja fölfelé, olyan megdöbbentő lesz lefelé. A koalíciós években még megjelenik néhány munkája, aztán hamar elfogy körülötte a levegő. A politikai fordulattal nincs szükség rá többé: a tekintélyes tudós sorra veszíti el pozícióit. A szélsőségektől alkatilag is idegenkedő konzervatív személyiséget híres könyvének néhány mondata alapján szélsőjobboldali németbarátság gyanújába keverik: az egyetemen kényszernyugdíjazták, az akadémián tanácskozó taggá minősítik

vissza. Nemzetközi karrierre vonatkozó tervei megfeneklenek, kényszerű tétlenség lesz a sorsa. Anyagi nehézségek közepette, társadalmi-baráti kapcsolatait elveszítve, testi-lelki betegségektől gyötörve éri a halál.

Életében, eltekintve most tanulmányainak különnyomataitól és pedagógiai-pedagógia-történeti kompendiumaitól, négy fontos önálló műve lát napvilágot. Az 1928-as *Vallás és kultúra* a nietzscheánus vallásfilozófus Leopold Ziegler bölcséletének értelmezését és bírálatát nyújtja. Az 1936-os, majd 1941-ben újra kiadott *A vándor és a bujdosó*, a német és a magyar nemzetkaraktert ellentétbe állítva egymással, leghíresebb műve, a korszak meghatározó filozófiai sikerkönyve lesz. Az 1944-es impresszummal megjelent, de csak 1945 tavaszán napvilágot látott *A mai élet erkölce*, a polgári morál válságának genezisént nyomozva, átfogó krizeológiai panorámát rajzol. Az 1946-os *Történet és kultúra*, a történetfilozófiai és a kultúrfilozófiai szemlélet kapcsolatát vizsgálva, Hegeltől az egzisztencialistákig húz nagyvonalú ívet. Nos, a négy mű közül kettő, *A vándor és a bujdosó* meg *A mai élet erkölce* újra napvilágot látott 1989–90-et követően, mindkettő reprint kiadásban, az előbbi 1990-ben és 2003-ban, az utóbbi 1991-ben: ezeket nem közli újra a mostani gyűjtemény. A másik kettőt viszont, a rövidebb írásokkal – tanulmányokkal, esszékkel, recenziókkal és néhány, mindeddig kiadatlan kéziratral – együtt, bevalogatja az előttünk fekvő kötet szerkesztője.

Dr. Orosz Gábor szerkesztő fogós feladatra vállalkozik tehát. Jóformán a teljes életművet közzétéve, azaz igen kiterjedt szöveganyagot újraközölve megfelelő tagolási rendet kellett találnia a kötet számára. Az írások keletkezésének időrendje kézenfekvő megoldást kínálna, ám inkább kritikai kiadásba való: a

jelen gyűjteményt, amelyik a mai olvasók számára inkább csupán az első birtokbavétel lehetőségét kínálja, alighanem fölöslegesen elnehezítené. A végül is követett szerkesztői megoldás így vegyesen alkalmaz tematikus és műfaji szempontokat. A közzétett írásokat négy ciklusba rendezi: először a kultúrfilozófiai-kultúrpedagógiai esszéket közli, majd a történetfilozófia címe alá sorol egyetlen önálló kötetet – az említett *Történet és kultúrát* –, aztán a portrékat hozza, végül a recenziókat adja, hogy a függelékben néhány, egyébként besorolhatatlan írást tegyen közzé.

A megoldáshoz a következő megjegyzések fűzhetők. A kultúrfilozófia és kultúrpedagógia együttes szerepeltetése mellett, először is, valóban számos érv fölfelhozható. Prohászka, ismeretesen, legalább annyira pedagógus, mint filozófus, intézményes tekintetben talán akár inkább pedagógusnak minősíthető. Az egyetemen egyebek mellett pedagógia szakot végez, tanulmányai során fontos gondolati impulzusokat kap pedagógia-professzoraitól, egyetemistaként pedagógiai pályáját nyer. Pályafutását a Pedagógiai Intézet fizetés nélküli segédjeként kezdi, a filozófia mellett pedagógiából habilitál, az egyetemi ranglétrát pedagógia-tudomány művelőjeként járja végig: a Pedagógiai Tanszék helyettes tanára, rendkívüli tanára, majd nyilvános rendes tanára lesz. Társadalmi megbízatásainak legfontosabbja a Pedagógiai Társaság elnöki tisztsége. Életművének súlypontját diszciplinárisan a pedagógia képezi, terjedelmileg nevelésméleti és neveléstörténeti jegyzetek teszik ki. Mindez igaz. Ám mindennek ellenére mégsem „pedagógus”. Kultúrfilozófus, aki a pedagógiát sajátképpen filozófiai tudományként fogja föl. Kultúrfilozófiai fölfogásának kulcsa az objektív szellem fogalma. A hegeli filozófiától örökölt és a kortársi szellemtörté-

neti diskurzusból – főként a freyeri és a sprangeri filozófiában – újra elővett fogalom az ő számára egyszerre kínál teoretikus magasságban megmaradó kultúrfilozófiai és gyakorlatilag operacionalizálható pedagógiai kategóriát. Az objektív szellem elemzésének kategoriális distinkciói nyomán kidolgozott kultúrfilozófiai fogalomrendszere alkalmasnak mutatkozik rá, hogy segítségével új kontextusba helyezze a pedagógia hagyományos problémáit. A „kultúrfilozófiai” és a „kultúrpedagógiai” esszék közös ciklusba sorolása ilyenformán helyes eljárásnak látszik.

A „történetfilozófiai” ciklus elkülönítése és redukciója ellenben, másodszer vet föl agályokat. Prohászka gondolkodásában „kultúrfilozófia” és „történetfilozófia” alighanem szorosan összetartozó, egymásról csak szemlélet szerint elkülöníthető bölcséleti területek. Hogy csupán egyetlen példát hozzunk: a kötetben nem szereplő főmű, a német vándort és a magyar bujdosót szembeállító híres karakterológia egyszerre látszik történetfilozófiai és kultúrfilozófiai műnek. Annak gondolatmenete, ugye, a görög szellemet „kifejezőnek”, a római-latint „szervezőnek”, a középkorit „zarándoknak”, a spanyolt „quijotistának”, a franciát „stilizátornak”, az angolt „telepesnek”, a németet pedig „vándornak” minősíti. Az alkalmanként a klasszikus német filozófiából meg a kortársi német kultúrtudományból származó terminusokat fölhasználó tipológia, láthatóan, egyszerre érvényesít történetfilozófiai és kultúrfilozófiai szempontokat: egyrészt tehát – hegelianus szellemfejlődési dialektikát fölhasználó – történetfilozófiára épül, másrészt – az egyes kultúrterületek elkülönítéséhez kapcsolódó – kultúrfilozófiára támaszkodik. Az ábrázolás, úgy látszik, előbb, a modernitás kora előtt a történetfilozófia, utóbb, a modernitás korától pedig a kultúrfi-

lozófia fogalomkészletét használja föl az egyes „népközösségek” „szellemének” meghatározásához. Hogy pedig a „történetfilozófia” címszava alatt egyetlen mű, a mondott *Történet és kultúra* szerepeljen csupán, az legalábbis különös.

A harmadik, a portrékat közlő egység ellenben remek, szerepeltetése nyugodtan mondható telitalálatnak. Igen, Prohászka valóban kiemelkedő portretista, pontos és érzékeny rajzolója a neki kedves alakoknak. Figyelemre méltó, hogy kiket vesz föl az arcképcsarnokába. A filozófiatörténetből Pascalt és Hegelt, a kortársak közül Pauler Ákost, Finácz Ernőt és Schneller Istvánt. Pascalban, legkedvesebb hőisében, a modern szellem leghitelesebb bírálóját méltatja; Hegelben, legfontosabb bölcselőjében, a létet és gondolkodást azonosító szellemfilozófia „kozmovitális” formájának eredeti megalkotóját értékeli. Pauler és Finácz azután kedves professzorai, Schneller pedig megbecsült pályatársa. A három utóbbi alak közül kiemelkedően a legfontosabb azért Pauler. Gondolkodásának alighanem Pauler a legerősebb ösztönzője: három meghatározó gondolati tradícióját (a német idealizmust, a görög antikvitást és a kereszténységet) bizonyosan Pauler közvetíti a számára. A kötetben szereplő két Pauler-arcképe közül a terjedelmesebb, a *Pauler-émlékkönyv* számára írott esszé irodalmilag talán legfinomabb munkája: egyszerre nagyszabású történetfilozófiai tipológiaalkotási kísérlet és érzékeny filozófusportré.

A negyedik ciklus recenziói javarészt a Filozófiai Társaság általa szerkesztett folyóiratának, az *Athenaeumnak* szemleirovatából valók. Nem nyújtják valamiféle reprezentatív képét a korszak bölcséleti könyvtermésének: magának Prohászkanak az érdeklődéséről árulkodnak. Tömör és pontos miniesszé, a

szemlézett kötet ismertetésének és az értékelésének érzékeny egyensúlyát megteremtő kis munka mindegyik; a hasonló műfajú írások számára máig mintaként szolgálhatna valamennyi.

A függelék, végül, szintén helyesen, a korábbi ciklusokba besorolhatatlan írásokat közöl. Egy korai, németül megjelent tárgylemeleti brosúrájának magyar fordítása, a harmincas évek közepének pedagógiai lexikonába szerzett szócikkeinek válogatása és a semmivel szembesülő gondolkodó bevezetőnkben idézett, kései kézírata került ide.

A szerkesztői utószó, befejezésül szóljunk erről is, inkább a filológiai okadatulásban, semmint a filozófiai értelmezésben érdekelt. Ami, egyfelől, méltányolható. Dr. Orosz Gábor láthatóan azt, és csak azt tekinti feladatának, hogy a Prohászka-életrajz adatait és a Prohászka-művek keletkezéstörténetének adalékait összegyűjtse és közzétegye. Ilyen mélységű és ennyire alapos összefoglalás eddig valóban nem állt rendelkezésünkre: a majdan megszülető Prohászka-filológia csak hálás lehet az utószóiró szorgalmának. Másfelől kérdés, a filológiai buzgalom önmagában elegendő-e egy efféle filozófiai gyűjtemény összeállításához. A legvisszafogottabban úgy fogalmazhatunk, hogy az utószó nem ékeskedik különösebb értelmezői erényekkel, megformálásában pedig, bizony, meglehetősen igénytelen

munkának hat. Prohászka a magyar értekező próza valaha volt legnagyobb alakjainak egyike; kár, hogy életműve első nagyszabású gyűjteményének olvasója nem jut méltóbb eligazításhoz. Időnként az a benyomásunk, mintha az utószó kéziratát lektor sem igen látta volna; egy helyütt, hogy mást ne mondjunk, szegény Szekfű Gyula Szekfűként szerepel benne. Mindegy. Aki kézbe veszi a kötetet, bizvást, nem erre fog majd figyelni.

A gondolkodók portréit közlő ciklusba a szerkesztő a filozófia olvasásáról elmélkedő esszét is beválogatja. Prohászka ebben a bölcsélet egyszerre „múzsai” és „geometriai” természetén töpreng el, és úgy fogalmaz, hogy „[a]ki filozofál, megtanulja, hogy csupán eszközei, »szócsövei« vagyunk nálunk hatalmasabb intellektuális szándékoknak”. A kis remek bizvást *ars poeticaként* is fölfogható. Prohászka maga tényleg a bölcsélet afféle alázatos médiuma lehetett, a Prohászka-esszék pedig valóban egyszerre tartanak rokonságot művészettel és tudománnyal. Az alaknak és a műveknek ez adja a kései olvasó számára sem szűnő vonzását. (*Prohászka Lajos: Történet és kultúra: Tanulmányok, esszék, recenziók. Szerkesztette és a jegyzeteket kiegészítette: Dr. Orosz Gábor [Sziget sorozat], Budapest: Hamvas Intézet, 2015.*)

Perecz László
filozófiatörténész

Rendhagyó közgazdasági előadások

Mesterfokú közgazdász képzésben megtartott kurzusai alapján Mellár Tamás olyan könyvet (tankönyvet) adott közre az Akadémiai Kiadónál, amely címe szerint (*Szemben az árral. Rendhagyó közgazdasági előadások*) szembe megy a közgazdasági főárammal. Főáram,

fősodor, *mainstream* minden tudományterületen létezik, így természetesen a közgazdaságtanban is. A figyelemkeltő cím ellenére valójában – szerencsére – nem az erős fősodorral szembeni egyéni küzdelem nehézségeinek beszámolóját kapjuk meg e műben, hanem mást és többet. Szerencsére, írom recenzióként, mint aki magát szintén nem sorolja a szorosan vett *mainstream* követői közé, és így